

**Jászi Oszkár, Emil Isac  
és a dunai kultúrszövetség  
Egy kudarcba fulladt kompromisszum  
anatómiájához**

Ezerkilencszázhuszonegy végén a kolozsvári *Napkelet* szerkesztősége ankétot szervezett magyar és román közéleti személyiségek részvételével *Mit kell tennünk erdélyieknek, 1922-ben* címmel. Emil Isac román költő és publicista, az erdélyi színházak felügyelője, beküldött írásában kifejtette, hogy az erdélyi magyar színházaknak „olyan politikamentes kultúrát kell képviselniük, amely a mai modern irányzatoknak megfelel”.<sup>1</sup> Isac felfogásában a modernség legkésőbb 1910 óta a román nemzet szebb jövőjébe vetett hitet jelentette a művészet, az irodalom és a tudomány terén, a délkelet-európai nemzeti mozgalmak ideológiájának<sup>2</sup> megfelelően. Végiggondolta azt a folyamatot, amelynek során a nyelvi-kulturális összetartozás tudatára ébredő románok egy államot alkotó politikai nemzetté válnak. A századelőn erdélyi teológus, jogász vagy tanár honfitársait marasztalta el „maradiság”-ban, a múlttal való „megbékülés”-ben,<sup>3</sup> egy évtized múltán pedig következetesen azok ellen lépett fel, akik szerinte a román politikai nemzet – az új román állam – létét fenyegették.

„Én a Horthyék által terjesztett és fenntartott sovinizta és gyűlölködő szellem képviselőivel nem tudok együttműködési terepnumot elképzelni”, jelentette ki a *Napkelet* hasábjain, s hozzátette, bajosan hiszi, hogy létrehozhatók kulturális kapcsolatok Magyarországgal.<sup>4</sup> Színházfelügyelői minőségében gondoskodott

1 *Napkelet: Mit kell tennünk erdélyieknek*, 1454–1465, itt 1465. Isachoz Brad: *Emil Isac*.

2 Alter: *Nationalismus*, 19–28.

3 Isac: *Modern Románia*, 8.

4 *Napkelet: Mit kell tennünk erdélyieknek*, 1465.

is arról, hogy magyarországi színész sem állandó szerződéssel, sem vendégszereplésre ne mehessen Romániába.<sup>5</sup> Ugyanakkor „számba jöhető szellemi erők” körében szövetségest keresett a Románia területére korlátozott román–magyar kulturális kapcsolatok tervének támogatására.<sup>6</sup> Egyetlen érvrendszerre összefonódott nemzetpolitikai és világnézeti szempontjaihoz híven a Csehszlovákiába és Ausztriába menekült magyar emigránsok jöttek számba, akik maguk is hevesen bírálták Magyarország politikai rendszerét, egyben magukénak érezték a kisebbségi magyarság ügyét is. Úgy, mint Jászi Oszkár.<sup>7</sup>

Isac már egy 1917-es nyílt levélben a „demokratikus Magyarország” képviselőjének nevezte Jászit. Erre a címzett, megköszönve a dicséretet, újfent sikraszállt a Monarchia nemzetiségeinek jogaiért.<sup>8</sup> Író és politikus eszmeileg a tízes évek legelejétől közeledtek egymáshoz, olyan polgári radikális szellemiségű fórumok hatására és közvetítésével, mint a *Huszdik Század* és a *Világ*.<sup>9</sup> A nemzetiségi kérdés demokratikus megoldását remélték a világháború után is, ám – szerepet cserélve – már egy többségi, illetve egy kisebbségi nemzet önkéntes szószólóiként. Különbözött indítatásuk a viszonyukat meghatározó tárgy: az erdélyi helyzet megítélésében. Jászi 1918 novemberében Aradon a nemzeti önkormányzatok bevezetését javasolta a Román Nemzeti Tanácsnak a történeti Magyarország keleti részein,<sup>10</sup> és Isac azon év februárjában azt nyilatkozta egy kolozsvári magyar lapban, hogy „Erdélyt nem fog kelleni sem megmenteni, sem féltetni, mert megmarad önmagának”.<sup>11</sup> De Trianon után Isac Nagy-Romániát,

5 Janovics Jenő hozzászólása uo. 1469–1471, itt 1470.

6 Uo. 1465.

7 Gyurgyák: *Jászi*; Hanak: *Politik*, 55–62; Hanák: *Jászi*, 80–108; Litván: *Jászi's Vienna Years*.

8 Isac: *Levél Jászi Oszkárnak*, 13; Jászi: *Tanulságok*.

9 Vezér: *Emil Isac*, 642–643.

10 Jászi: *Visszaemlékezés*, 1347–1349.

11 Isac: *Az erdélyi kultúra*, 34.

Jászi pedig a román uralom alá került magyarságot féltette. Ezért kettejük eszmeszövevényének megszilárdításához egy kompromisszum szükségeltetett, amelyet természetesen Jászinak kellett kezdeményeznie. Fel is ajánlotta: 1920 körül lemondott Magyarország területi integritásának elvéről. Ennek fejében kisebbségvédelmet követelt az új román állam magyar polgárai számára, amely „nem a terület kérdése, hanem a területen élő népesség kulturális, nemzeti és nyelvi autonómiájának [...] a problémája”.<sup>12</sup>

Isac elfogadta a kompromisszumot. „Európa új politikai konstellációi”-ból kiindulva, alig három héttel a trianoni békeszerződés megkötése után azt írta, hogy „román kéz nem fogja soha bántani” a kisebbségi magyarok „kulturális öntudat”-át. Azonban jelszavával, miszerint „Romániának melengetnie, támogatnia kell minden kulturális manifesztációt”, kétsíkú érvrendszerében immár a nemzetpolitikai szempontra helyezte a hangsúlyt.<sup>13</sup> Világnézeti csupán annyiban érvelt, amennyiben elégtelennek minősítette a földbirtokosok, ama „nagyurak” hatalmát biztosító miniszterek, tábornokok tevékenységét Nagy-Románia érdekében.<sup>14</sup> Úgy vélte, hogy nemzetközi szinten gyakran a román művész képviseli célravezetően országát. Továbbra is *modernnek* mondta magát, de már elsősorban *nagyromán* volt. Jellemző, hogy Octavian Goga miniszterelnökségi államtitkár, akit íróként 1910-ben még nem tartott „modern”-nek,<sup>15</sup> az ő közbenjárására adta áldását Jászi romániai felolvasóköriútjának tervére.<sup>16</sup>

Fél évvel a *Napkelet* körkérdése előtt ugyanis az emigráns magyar szociológus gyakorlati távlatot nyitott a többségnemzeti kultúrpolitikussal kötendő szövetségének. Azt javasolta, hogy

12 Jászi: *Magyar kálvária*, 170–171. Kiemelés az eredetiben. Vö. Hanák: *Jászi*, 85–96.

13 Isac: *Levél egy magyar poétához*.

14 Isac: *Az erdélyi kultúra*, 34.

15 Isac: *Modern Románia*, 8.

16 Emil Isac – Jászi Oszkár. Kolozsvár, 1921. július 2. és augusztus 31. In: EIMI 137–139. Isac nemzetpolitikai propagandaelméletéhez Brad: *Emil Isac*, 122–164.

Szende Pállal, az egykori Károlyi-kormány pénzügyminiszterével beutazza Kolozsvár, Arad, Nagyvárad, Temesvár, Lugos, Marosvásárhely, Szatmár, Brassó, Nagyszeben vidékét, és előadásokat tart a következő tárgykörökben: „1. Imperializmus és pacifizmus; 2. Európa három útja; 3. Kommunista és liberális szocializmus; 4. A népek önrendelkezési joga; 5. Ady küldetése.”<sup>17</sup> Jászi kiegészítette kompromisszumajánlatát: a romániai közönségnek szánt mondanivalójából kihagyta az erdélyi és a magyarországi magyarok viszonyának témáját. 1920-tól ismételten utalt arra az elengedhetetlen kíváncságra, hogy „azok a magyarok, akik véglegesen irredentába kerültek, ne csak egyenrangú polgárai legyenek új államiségüknek, hanem magyarok maradhassanak teljes és zavartalan lelki kontaktusban azzal a 7-8 millió magyarral, ki a régi anyaországban maradt”.<sup>18</sup> Most meg erdélyi magyarokra gondolt, akiknek segítségével „hidat lehetne verni a román és magyar demokratikus közvélemény között” – Romániában.<sup>19</sup> Megalkudni készült volna Jászi az erdélyi magyarok kárára? Aligha. Taktikai fogásokat alkalmazott. Előbb oda szándékozott hatni, hogy az elszakadt magyarságnak autonómia biztosíttassék társadalmi és művelődési életében, s ezáltal kialakuljon a „kultúrmagyarság” erdélyi „központja”. Ezen jogilag megszilárdított és fejlődőképes alegység hordozói a román államhoz lojálisak lennének, amiért is majdan a szeparatizmus célzata nélkül építhetnék ki viszonyukat a nyugati határon túl élő nemzettársaikkal. Ily módon aztán utóbbiakban tudatosulna, hogy igenis létezhet egy többközpontú magyar népközösség. E folyamat eredményeképpen Magyarország „intenzív és meleg gazdasági és kulturális összeköttetésbe” lépne Romániával, anélkül, hogy kiterjesztené államhatalmi befolyását

17 Jászi Oszkár – Emil Isac. Bécs, 1921. június 3. In: EIMI 135–137, itt 136. Jászi előzőleg 1920 őszén járt Romániában: Litván: *Jászi Oszkár romániai naplójegyzeteiből*, 1242–1246.

18 Jászi: *Magyar kálvária*, 171.

19 Jászi Oszkár – Emil Isac. Bécs, 1921. június 3. In: EIMI 135–137, itt 137.

magyar nemzetiségű polgáira. Annál is inkább, mivel már nem Horthy kormányozná.<sup>20</sup>

Jászi Isackal folytatott levelezése idején tette közzé gondolatait a dunai kultúrszövetségről, tagadva bármely nemzeti hegemonia létjogosultságát.<sup>21</sup> Nem az államok rendjén, hanem az állam-nemzetelv jelenlegén változtatott elméletében. A politikai nemzet szuverenitásából és a közös kulturális-gazdasági érdekek egymáshoz tartozásából levezetett egy államhatárokat tiszteletben tartó, de azok feletti összetartozás-tudatot. Ezt az alapítandó Dunai Népek Kultúrszövetsége tájegységről tájegységre ápolná és erősítené – gondolta –, feltéve, hogy a Duna-medence térsége demokratizálódik, és Horthy megbukik. Éppen ezért nyomatékosította Isacnak felajánlott kompromisszumát: minthogy a nagyhatalmaktól, amelyek uralmon tartották elhagyott hazájának vezetését, diplomáciai avagy erkölcsi-eszmei támogatást nem várhatott, arra kényszerült, hogy a Kisantant felé forduljon.<sup>22</sup> „Nem lehetne-e a Dunai Kultúrszövetség tervét realizálni? Tíz jó román, tíz jó magyar kultúrember, ugyanennyi csehszlovák és jugoszláv egyelőre elég volna”, írta kiszemelt román szövetségeseinek Kolozsvárra 1922 januárjában.<sup>23</sup> Előzőleg arról biztosította, hogy a „progresszív és nyílt eszű magyarok” pártfogására számít.<sup>24</sup>

Isac a megtoldott kompromisszumajavaslatba is beleegyezett. Legalábbis kijelentőlegesen. Bécsbe küldött válaszaiban bizonygatta progresszivitását és Horthy-ellenességét, egyszer meg örömmel újságolta, hogy a „budapesti kurzus lapok bejövetele megszűnt”.<sup>25</sup> Azonban a dunai kultúrszövetség esélyeit borúlátóan ítélte meg. A kortárs román és magyar nemzedékeket nem tartotta alkalmas-

20 Jászi: *Az emigráció „hazaárulása”*. Vö. Litván: „*Magyar gondolat*”, 148–152.

21 Jászi: *A dunai szövetség*. Vö. Hanák: *Jászi*, 95–108.

22 Litván: „*Magyar gondolat*”, 149.

23 Jászi Oszkár – Emil Isac. [Bécs], 1922. január 8. In: EIMI 141.

24 Jászi Oszkár – Emil Isac. Bécs, 1921. június 3. Uo. 135–137, itt 136.

25 Emil Isac – Jászi Oszkár. Kolozsvár, 1921. július 2. Uo. 137–138, itt 138. Vö. Hanák: *Jászi*, 90.

nak annak megteremtésére. A tetteket szép szavakkal elnapolta: „Románia gazdasági túlsúlya és pompás termőképessége oly szükségszerűsége a magyar demokráciának, amely nélkül a mai Magyarország elpusztul. És ha a grófoknak és latifundiumos nagypapoknak nem kell, kelleni fog a magyar nép tömegeinek: velünk, a román néptömegekkel való teljes és őszinte kibékülés. De erről akkor fogunk beszélni, ha Önök odahaza lesznek, s ha mi itthon a föld becsületére fogjuk kényszeríteni az oligarchiát. És ez az idő már itt lélegzik a közelben.”<sup>26</sup> Jászi ezen sorok hatására bízott egy akár csak tíz különböző Duna-táji nemzetiségűt összefogó intézmény életrevalóságában. Feltételezése azonban hamis volt és zsákutcába juttatta. Ugyanis ekkorra szövetséges felével elégszer tisztázták és megfelelő mértékben egyeztették álláspontjukat – a kérdés nem az volt tehát, hogy céljuk közös-e vagy sem, hanem az, hogy mindketten kitartanak-e mellette mindaddig, amíg megérnek gyakorlati megvalósításának a feltételei. És a közös céltől csakis Isac távolodhatott el. Nemzetpolitikai elképzeléseinek belső koordinátái jelezték ezt. Jászinak is.

Épp a polgári radikális *Napkelet*-ben ecsetelte Isac 1920-ban, hogy a „jó versnek akármilyen nyelven írva – ugyanegy zamata van, mint ahogy a rózsa egyformán illatoz Calcuttában, avagy Firenzében. De nekünk kell erre figyelmeztetnünk az embereket, különben sohase jönnek rá, hogy háború és öldöklésen kívül rózsák is vannak”.<sup>27</sup> Ez a gondolat a Népszövetség irányvonalait követte – azon elképzelést, hogy a világszerte egyeztetett tudományos és művészeti munka megakadályozhatja egy új háború kitörését. E „szellemi internacionálé”<sup>28</sup> pacifizmusát hirdette Jászi is, csak hogy az ellenkező szemszögből. Amit ő viszonylagosított volna, nevezetesen az államnemzetelv érvényét a nemzetközi kapcsolatokban, azt a Népszövetség meggyökerezettette az európai közzé-

26 Isac: *Levél egy emigrált magyar kollégához*, 32. Kiemelés az eredetiben.

27 Isac hozzászólása in: *Napkelet: A kultúrák közössége*, 46–47, itt 47.

28 Jászi: *Papiros nemzetköziség*.

ményben. Az alosztályaként 1922-ben megalapított Intellektuális Együttműködés Nemzetközi Intézete a régiókat átfogó keretben programszerűen mellőzte a kelet-közép-európai területi, államjogi és társadalmi átrendezések interetnikai, valamint intraetnikai vonatkozásait. Abból indult ki, hogy a békét egy szilárd államrendre épülő egyetemes művelődési eszmény őrizheti meg.<sup>29</sup> Így fonódott össze Isacnál is nagyrománság és Románián belüli interetnikai hídverés. Szemléletes bizonyíték erre az a cikke, amellyel 1920-ban különböző nemzetiségű erdélyi művészek közös, nagyváradi kiállítási tervét üdvözölte. Remélte, hogy ez az eszmény Bukarestben a megfelelő benyomást kelti majd, megjegyezvén, hogy az „együttélő népek lelki megnyilvánulásai” a románokra is tartoznak, „hiszen olyan határok által vannak körülveve, amelyek mi uralunk”.<sup>30</sup> Isac már nem „önmagában” látta Erdélyt, vagyis olyan egységként, amely a román, a magyar és a német népközösség egy külön szellemi-társadalmi központját képezi. Jászival ellentétben az egyközpontú politikai nemzetben gondolkodott. Ezért ő nem fordult el a nagyhatalmakat képviselő Népszövetségtől, amikor az 1922-ben a „militarista” Magyarországot, ezzel „Horthy barbár és antikulturális irányzatát”<sup>31</sup> felvette tagjainak sorába, majd két évvel később egy kölcsönrel anyagilag is jelentősen támogatta.<sup>32</sup> Világnézeti következetlenségét megbocsáthatta magának, mert azzal nem vétett a román nemzeti érdek: országa szuverenitása ellen.

29 Pham-Thi-Tu: *La coopération*.

30 Isac: *Expoziția*. A Románia területére korlátozott román–magyar–német kulturális kapcsolatok modelljének tekinthető a *Cultura* című tudományos-irodalmi-művészeti folyóirat, amely Kolozsvárt jelent meg 1924-ben. Külföldi szerzők nem szerepelhettek benne: Kristóf György – Veress Endre. Kolozsvár, 1924. március 10. MOL Kgyh, P 1759/851. Vö. K. Lengyel: *A hamis alternatíva (ebben a kötetben)*.

31 Emil Isac – Jászi Oszkár. [Kolozsvár], 1921. augusztus 31. In: EIMI 138–139, itt 139.

32 Juhász: *Magyarország*, 88–89, 93–94.

Jászi romániai körútjára 1923 kora nyarán került sor.<sup>33</sup> Néhány héttel azelőtt a bukaresti parlament többsége megszavazta Nagy-Románia első alkotmányát, amely szentesítette az ország 1920-ban beindult jogi-közigazgatási egységesítését és központosítását.<sup>34</sup> Az Isac által is képviselt román nemzeti érdek ellentmondott mindenemű regionálisan súlypontozott eszmeirányzatnak. A magyar transzszilvanizmus polgári radikális képviselőit Alexandru Averescu tábornok, a román Néppárt elnöke, és Octavian Goga, egyik szellemi vezére, éppúgy ellenségeiknek tartották, mint Ion I. C. Brătianu Nemzeti Liberális Pártja. E két párt uralmi időszakában, 1920-tól, Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Paál Árpád és Szentimrei Jenő Jászhoz hasonlóan önálló egységként fogták fel Erdélyt: történeti, gazdasági, kulturális tényezők alapján és a román állam keretében. Az ő felfogásukat tükrözte az *Autonomia a nemzeti kisebbségek számára* tárgykört tartalmazó feljegyzés, amelyet Jászi 1923. május 13-án Ion G. Duca román külügyminiszternek terjesztett elő Bukarestben.<sup>35</sup> A progresszív transzszilvanisták a bukaresti kormánnyal szemben erdélyiségükkel érveltek csoportjogaik védelmében. Budapestről ugyan szintén elhatárolták magukat, de – az elképzelt dunai kultúrszövetség szempontjából – nem elsődlegesen világnézeti okból. Az a vita, amelyet a húszas évek elején a konzervatív transzszilvanistákkal a magyar nemzet integrációjáról folytattak, végső soron egy célt szolgált – azt, hogy bebizonyosodjék: Erdély magyarságának kultúrája, társadalmi életrevaló és fejlődőképes, lehet rá számítani egy új kelet-közép-európai szellemiség megalapozásában. Erdély és Budapest magyar népközösségen belüli szembeállításából Bukarestnek azt a következtetést kellett volna levonnia, hogy a történeti Erdély, a Bánság, Körös-vidék és Máramaros 22 megyéjének magyar lakossága

33 Balázs: *Adalékok*; Litván: *Jászi Oszkár romániai naplójegyzeteiből*, 1246–1261; Vezér: *Emil Isac*, 644.

34 Constituția din 29. martie 1923. In: *Istoria României*, 58–71.

35 Litván: *Jászi Oszkár romániai naplójegyzeteiből*, 1248–1250.

önkormányzata esetén sem akar majd elszakadni a román államtól.<sup>36</sup>

Az, hogy e kisnemzeti ideológia osztályfelettségében nem vonta kétségbe az anyaországbeli tudósok és művészek az erdélyi magyar nemzettudatra való termékenyítő hatását, többek között Janovics Jenő és Buday Árpád szavaiból tűnik ki. Előbbi a Magyar Színészegyesület elnökeként és a kolozsvári Magyar Színház igazgatójaként épp a *Napkelet* ankétján panaszkolt el, hogy az illetékes szervek magyarországi színészeket nem engedtek be az országba, ráadásul visszautasítottak egy magyar színésziskola alapítására benyújtott kérvényt is. „Szóval meg van tiltva”, mutatott rá a rendeletek következményére, „hogy a magyar színészet fája akár alulról a saját talajából, akár felülről, a magyar színpadi kultúra középpontjából friss művészi erőkkel gyarapodjék.”<sup>37</sup> A régész Buday, a konzervatív körök fórumának számító *Erdélyi Irodalmi Szemle* munkatársa, 1924-ben következőképpen számolt be az erdélyi magyar közművelődés kibontakozásának akadályairól a Budapesten élő Márki Sándor történésznek: „Mert ne feledd ám, hogy nemcsak Te vagy úgy vele, hogy örvendessz, ha valami bötű kezembe jut az itteniekről, hanem én és – mondhatom: mi – is úgy vagyunk a Tőletek származó betűkkel. Valahogy úgy érezzük, hogy mi nehezebben juthatunk az odavalósi betűhöz, már, ami a nyomtatottat illeti, lévén nálunk még gondos határzár a magyarországi könyvekkel szemben. Annál inkább örvendünk annak, ami legalább kézirat alakjában jut el hozzánk, legyen az levél, cikk, tanulmány, akármi.”<sup>38</sup> Buday röviddel e sorok papírra vetése után – romániai tapasztalataiból okulva – Szegedre költözött. Azoknak a példáját követte, akik 1918 óta – közel kétszázezren – repatri-

36 K. Lengyel: *Kulturverbindung*, 50–62.

37 *Napkelet: Mit kell tennünk erdélyieknek*, 1470.

38 Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1924. január 20. MTAKK BÁh, Ms. 5165/268.

áltak. E hivatalnok- és értelmiségi réteg Erdélyben már nem járulhatott hozzá a Duna-táji szövetkezéshez.<sup>39</sup>

Jászi nem tért vissza Magyarországra. Román szövetséges felének nem kellett betartania ígéretét. A kompromisszum felfüggesztése Isacnak felelt meg, bármennyire őszintén hitt is az interetnikai kultúrkapcsolatok fontosságában.<sup>40</sup> Etatista felfogású lévén, ama román kultúrpolitikusokhoz állt közel, akik a magyar emigrációt a Habsburg-restaurációtól való félelmükben fogadták kegyükbe. E veszély elmúltával az európai nagyhatalmak hozzájárultak ugyan Magyarország konszolidációjához, viszont nem részesítették lényegi bírálatban a kisebbségjogokat sértő román kormányt. És ez a diplomáciai fejlemény Bukarest szemszögéből másodrangúvá változtatta azt a tényt, hogy Horthy nem bukik meg. A bukaresti magyar királyi követ Budapestre küldött egyik bizalmas jelentése szerint mérvadó román politikusok – így Brătianu – már 1922 körül úgy vélekedtek, hogy Románia érdekei megkívánják Magyarország gazdasági és politikai felépülését.<sup>41</sup> A Népszövetség irányelveit a román kormány már csak azért sem rosszalotta, mert annak testületei bő teret nyújtottak diplomatáinak a Románia ellen felhozott kisebbségügyi panaszok kivédésére.<sup>42</sup> Ugyanakkor különösebb külpolitikai bonyodalmak nélkül léptethette életbe 1924–1925-ben az állami elemi iskolákra, illetve a magániskolákra vonatkozó – belföldön hevesen vitatott – törvényeket, rendelhetette el 1920 óta Besszarábia, Bukovina és Erdély közigazgatási szerveinek a felszámolását.<sup>43</sup>

39 A repatriálásokról általában Mócsy: *The Effects*, 8–39, 176–195; Mikó: *Az erdélyi magyarság sorsa*, 245. Budayéhoz Kelemen: *Buday*, valamint kivándorlását személyesen bejelentve Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1924. július 6. MTAKK BAh, Ms. 5160/704.

40 Vö. Isac: *A legújabb magyar irodalomról*; Uő: *Für eine literarische Zusammenarbeit*.

41 Rubido-Zichy Iván – Bánffy Miklós. Bukarest, 1922. február 28. MOL K 63, 1922-27/1, 4.

42 Șerbescu: *Propaganda*.

43 K. Lengyel: *Kulturverbindung*, 50, 65.

Isac ezt a politikát képviselte, még ha nem vett is részt egyes jogszabályok szövegezésében, még ha személyesen rokonszenvezett is nagyreményű magyar tárgyalófelével. Jászi nemhogy a román pártvezérekre, de őrá sem számíthatott egy leendő dunai szövetkezésben. Az, hogy romániai körútja tervezésekor elfogadta a román Néppárt meghívását, nem ejt foltot szándéka tisztaságán. Ki más kellett volna legelőször meggyőznie az erdélyi kultúra önállósága felől, ha nem az ország vezetőit: Averescuékat, akik a nemzeti liberálisokkal egyetemben meghirdették az életkörülmények egységesítését?<sup>44</sup> Isachoz viszonyítva eleve hátrányos helyzetből célozta meg a kompromisszumot. Nem állt mögötte országos párt, diplomáciai kar, nemzetközi közvélemény. Minderre inkább neki lett volna szüksége, hiszen Isac védett egy már meghonosodott eszmeiséget, ő viszont ezen – mintegy szemben az árral – igazítani kívánt. Ezenkívül szembekerült a magyar érdekekkel, amely a nemzeti szuverenitás követelményén túl magában foglalta a Kisantant-ellenes sérelmi politika elvét. A húszas évek elején magyarországi baloldali körök is a történelmi Magyarország fogalmaiban gondolkodtak,<sup>45</sup> Jászinak velük is be kellett volna láttatnia a nagynemzet-kisnemzet alternatíva értelmét és hasznát magyar, valamint Duna-táji viszonylatban. Ebben Kisantant-orientációja gátolta. Jóhiszemű volt Nagy-Románia politikusaival szemben, túlhangsúlyozta a világnézeti szempontot a román–magyar viszonyban. Mindez felróható neki, bár e bírálaton enyhít lépés-kényszerének ténye. Következetlenséggel és megalkuvással azonban nem vádolható. Függetlenül Isac teljesíthetetlen kikötéseitől, visszavonta kompromisszumajánlatát, mihelyt látta, hogy a gyakorlatban talajtalan. Többé nem egyezkedett román írókkal vagy párttisztviselőkkel csak azért, hogy utólag igazolja homokra épített

44 Averescu: *Apărarea*. Vö. K. Lengyel: *Kulturverbindung*, 56–65.

45 Lackó: *Nemzeti kérdés*, 719–721; Litván: „*Magyar gondolat*”, 147.

szövetkezési tervét. Igaz, jóhiszeműsége a román–magyar egyezséget illetően később sem tört meg.<sup>46</sup>

Jászi kapcsolata Isackal 1923 körül megszakadt. Azon év május 16-án Bukarestben ezt írta naplójába egy személyes találkozás ürügyén: „Du. az átutazó Isacnál. Jóindulatú, de zavaros és chaotikus ember, üldözési mániával.”<sup>47</sup> E bejegyzés a kutatás mai állása szerint kettejük kapcsolatának utolsó írásos nyoma.<sup>48</sup> Jászi néhány évvel később, Nagy-Románia tizedik születésnapjának alkalmából, Iuliu Maniu miniszterelnököt 1918-as aradi ígéretére emlékeztette. Eszerint a „román nemzet a magyar kisebbséget mindenkor és minden körülmények között, mint szabad és egyenjogú népet fogja tekinteni az állami és a kulturális élet minden terén”, addig is, amíg valóra válhat a közös eszmény a „dunai nemzetek békés szövetségéről”.<sup>49</sup> Ezt már az Egyesült Államokból írta Bukarestbe. 1925 szeptemberében érkezett New Yorkba, poggyászában egy feljegyzéssel kivándorlásának indítékairól, egyfajta pontokba szedett vádirattal a föderáció gondolatától idegenkedő Európa ellen.<sup>50</sup> Hat hónappal azelőtt Isac Erdélyből újfent Bukarestbe irányított egy román–magyar művészeti kapcsolatteremtést.<sup>51</sup> Azon év nyarán pedig a bukaresti törvényhozás megalakította az új közigazgatási jogszabályt, amely betetőzte a központosítási folyamatot.<sup>52</sup>

[1987, 1988]

46 Vö. egy tizenegy évvel későbbi romániai látogatásának korabeli sajtóvisszhangjával és mai értékelésével: Balázs: *Kisebbségben*, 141–143.

47 Litván: *Jászi Oszkár romániai naplójegyzeteiből*, 1252.

48 Vö. Balázs: *Jászi*; Hanák: *Jászi*; Vezér: *Emil Isac*.

49 Jászi Oszkár – Iuliu Maniu. Oberlin, 1929. január 22. In: Litván – Varga: *Az emigráns Jászi*, 293–294, itt 293.

50 Idéz belőle Hanák: *Jászi*, 109.

51 Vö. Culcer: *Emil Isac*.

52 Legea pentru unificarea administrativă din 14. iunie 1925. In: *Istoria României*, 74–81; Iancu: *Die administrativ-institutionelle Einfügung*, 125; Nistor: *L’Unification*, 135.